

נוביני קרקובסקיה Nowiny Krakowskie

ארגון יוצאי קרקוב בישראל
Zwiazek Krakowian w Izraelu
Association of Cracowians in Israel

כתבינה, עריכה והבאה לדפוס: לילי הבר
רח' הנוריות 31, הרצליה, 4672630
cracowassociation@gmail.com
טלפון: 09-9579540, פקס: 054-4436366
www.cracow.org.il

www.facebook.com/groups/cracowassociation
בנק מזרחי-טפחות סניף 669 חשבון 143564

גליון 206 אפריל 2024 אדר ב-ניסן תשפ"ד

בטאון ארגון יוצאי קרקוב בישראל

הסתיימה הקמת שלב I באתר ההנצחה פלשוב

"פלשוב. מקום אחרי, מקום בלי" - זו כותרת תערוכת החוצות בשטח מחנה הריכוז לשעבר פלשוב, המספרת את סיפורו של המחנה וסיפורם של האנשים שהיו אסירים במחנה וחלקם נרצחו במקום. התערוכה, שהוכנה על ידי מוזיאון אתר ההנצחה פלשוב, כוללת 15 לוחות שתוכנם משלב מידע היסטורי ודברי עדים, ומשלימים אותה 41 נקודות בשטח המסמנות את מיקומם של האתרים החשובים בהיסטוריה של המחנה. גבולות של שני בתי קברות יהודיים סומנו באמצעות אבני בטון, וכיכר המסדרים סומנה ורוצפה בחצץ.

לפני 80 שנה הוקם במקום, על ידי הצורך הגרמני, מחנה העבודה והריכוז פלשוב, ובו היו כ-35,000 אסירים, רובם יהודים, אך היו גם פולנים וצוענים. משערים שכ-6,000 איש נרצחו בו. בשנת 1945, כשהגרמנים פינו את המחנה, הם כמעט הרסו אותו עד היסוד, מחקו את עקבות הפשע, ובאזור נותרו רק שרידי שלושה קברי אחים ושני בתי הקברות היהודיים.

פתיחת התערוכה מציינת את סיום השלב הראשון של הקמת אתר ההנצחה, בו הושקעו כ-7.6 מיליון זלוטי. בימים אלה נמשכות העבודות על שיפוץ "הבית האפור" והקמת התערוכה הזמנית בו, הקמת האנדרטה והמוזיאון ההיסטורי. השלמת עבודות הבנייה מתוכננת לסוף שנת 2025.

עצרת זיכרון לשואה ולגבורה תשפ"ד

עצרת הזיכרון תתקיים ביום שני כ"ז בניסן תשפ"ד 6 במאי 2024
בשעה 17:00 בתיכון עירוני ה', רח' בן יהודה 227, תל אביב-יפו.

באזכרה יוקרנו שמות ניספים "לכל איש יש שם".

מי שטרם העביר שמות בני משפחתו ויקיריו מתבקש לעשות זאת בהקדם.

נא כבדו בנוכחותכם את זכר הניספים והשתתפו בעצרת יחד עם בני משפחותיכם.

שער הכניסה לגטו קרקוב מרחוב לימנובסקיגו

היו היה פעם...

הווינאי יוליוס מדריטש (1906-1984) העסיק במתפרותיו, בזמן הכיבוש הגרמני, כ-2,000 יהודים. אמנם הוא לא הצליח להציל את כל העובדים מרדיפות ומגירוש, אך השקיע חלק מרווחיו כדי להגן על עובדיו ולרכוש עבורם מזון נוסף. בסתיו 1944 נסגרה המתפרה שהפעיל בפלשוב ו-1,600 עובדיו גורשו. לבקשתו, 60 מעובדי המתפרה הועברו למפעל של שינדלר ונכללו ב"רשימת שינדלר". בשנת 1964 קיבל מדריטש אות "חסיד אומות עולם" מיד ושם.

§§§

הווינאי ריימונד טיש, מי שהיה מנהל העבודה במפעליו של יוליוס מדריטש וסייע להציל יהודים, צילם בחשאי עבודת כפייה במחנה הריכוז פלשוב. את התשלילים הוא הסתיר וגם בשנים הראשונות אחרי המלחמה לא העיז לפרסם את התמונות כי היה בטוח שהוא נמצא ברשימת הבוגדים של ארגון "אודסה" - ארגון שנוסד לאחר מלחמת העולם השנייה על ידי קציני ס.ס. ששרדו. רק בשנת 1963 מסר את התשלילים לליאופולד פפרברג, ניצול פלשוב. התצלומים הועברו לארכיונים. בשנת 1964 קיבל מדריטש אות "חסיד אומות עולם" מיד ושם.

§§§

מאיר בוסאק כותב בספרו "בין צללי עיר" על קומבינות של יהודים ופולנים. וכך הוא כותב: "הדבר היה בשנות השלושים. האנטישמיות הלכה וגברה בפולין ופולנים ניצלו זאת והקימו חברות פיקטיביות. הם היו מקבלים את ההזמנות לעבודות ממלכתיות, לבתי חרושת גדולים ואת ההזמנות היו מעבירים בחלקן הגדול לחנויות מחסנים של יהודים. הללו היו מעבירים את המוזמן ישר למקומות המיועדים.

הספק הרשמי, מגיש החשבון, היה הפולני, בעל הפירמה הפיקטיבית, הספק האמיתי היה יהודי. כך היה גם בחנותנו החדשה לברזל. החנות סיפקה מסחורותיה ישירות לבתי חרושת, למסגרות, לבניינים."

חיסול הגטו והמעבר לפלשוב, מאת פרופ' אלעזר שפריר (שפיגל)

מעדויות שסיפרו מאוחר יותר אנשים שהגיעו לפלשוב, איש ס"ס ירה בגבי ז'ברקו ובאחותי אורה ברחוב, והרג אותן במקום. חברי יחיאל שטיינר שעסק בקבורת החללים של אלו שנרצחו בגטו, זיהה את גופת אחותי שנקברה בקבר אחים. יחיאל, עבד בחפירת הבור במקום שנקרא בשם היובה גורה Hujowa Góra, וקברו את מאות הקורבנות שנרצחו על ידי הנאצים בגטו.

החיים במחנה ריכוז פלשוב

במחנה פלשוב, הוקמו מפעלים שונים שנחשבו חיוניים עבור הגרמנים. מפעל לעשיית מברשות, מפעל מתכת, נעליים, נגרות, מפעל לתפירת מדים לצבא הגרמני, ומפעל לנייר שבו הדפיסו וכרכו חוברות ומדריכים לצבא הגרמני. במפעל זה, התרכזו רוב כורכי הספרים והמדפיסים שחיו בגטו. העבודה, במשמרות של 12 שעות ביום, ו-12 שעות בלילה בין 6 בבוקר ל-6 בערב.

אני הופניתי לעבודה במפעל זה. הפעלתי מכונה חשמלית, לחיתוך הבלוקים והספרים, שעמדה סמוך לכניסה לצריף. המכונה עם מיכשור נוסף הועברו מהגטו. מרבית ההזמנות התקבלו מהצבא ומוסדות גרמניים. לא קבלנו תשלום עבור העבודה. בהיחבא, היה לנו קומקום חשמלי וקצת לחם, ובהפסקות יכולנו לאכול. לעיתים קרובות הגיעו מבקרים למפעל, קציני גסטפו וקציני צבא עם מפקד המחנה, גט, שהתפאר בהצלחה שלו, להעביד את היהודים ולספק מוצרים שונים לצבא הגרמני. למעשה היה לו עניין אישי בהעסקת העובדים, כי זה הבטיח לו את משרתו. אם היו מחסלים את כל יהודי הגטו, הוא חשש שישלחו אותו לחזית, וסופר לי שהוא התווכח עם קצין ה-ס.ס. האס על מספר האנשים שיועברו לפלשוב. גט היה ממוצא אוסטרי, נאצי מושבע, כמו רוב האוסטרים שבלטו באכזריותם, ואהבו את החיים הטובים והתענוגות. לגט הרוצח היו מצבי רוח משתנים. לפתע, היה יכול להתחבר לאנשים שעבדו במשרד הנהלת המחנה שהקים, להיות מנומס ואדיב. אך במצב רוח תוקפני כשרכב על סוסו הלבן וראה איש שלא מצא חן בעיניו, הוציא אקדח והרג אותו במקום. [...]

זמן מה אחרי שהועברנו לפלשוב, הודיעו לגט שהנהלת הגסטפו מברלין עומדת לבוא לביקור. לשם כך, גט החליט לסלול כביש שמוביל, משער המחנה פנימה לצריפי המפעלים, במקום עברה דרך עפר. הוא נתן פקודה לכולם, להפסיק את כל העבודות במפעלים ולעסוק בסלילת הכביש. היות והמחנה היה סמוך לבית קברות יהודי, הממוקם ברתוב ירוזולימסקה, הוא פקד לנפץ את המצבות ולהשתמש בשברים לסלילת הכביש. מכבש השקיע אותם באדמה ואחר כך הכביש צופה בזפת. כשלושה ימים, ושלושה לילות ללא הפוגה עבדנו. אני הייתי מוביל את השברים של המצבות במריצה. זכור לי שהייתי הולך עם המריצה ונרדם בהליכה מספר פעמים.

גט נהג לערוך מסדרי ענישה מפעם לפעם. לדוגמא, בזמן שעסקו בבנייה מהירה התמוטט קיר של בית טרי. הוא לקח את כל אלו שעבדו, כולל המהנדסת, ובפומבי הפשיטו אותם וקיבלו 50 מכות ברצועת עור. אפילו אנשי המשטרה היהודית, ריחמו עליהם והעבירו אותם באלונקות לצריפים. קרה ומישהו הצליח לברוח ממקום העבודה אל מחוץ למחנה, הוא היה בוחר 20-10 איש מסביבתו הקרובה ומוביל אותם להריגה בהיזקקה גורף.

(המשך בעמוד הבא)

בספרו "קורות חיי מירוזולימסקה לירושלים" פרס פרופ' אלעזר שפריר (1924-2016) את קורות חייו מילדותו בקרקוב, לימודיו בבית בגימנסיה העברית, המלחמה והבריחה מפלשוב ואחר כך חייו לאחר העלייה לארץ-ישראל, לימודי הכימיה והקריירה האקדמית המפוארת בישראל ומחוצה לה ככימאי מוביל. בקטעים המובאים להלן מספר פרופ' אלעזר שפריר על חיסול הגטו, מעבר למחנה הריכוז פלשוב, רצח אחותו אורה והחיים במחנה. וכך הוא כותב:

"ידענו שפלוגות עבודה מהגטו יוצאות לפלשוב, ומקימים שם צריפים עם גדר מסביב. בבוקר ה-13 למרץ 1943, הגטו הוקף במשטרה גרמנית ופולנית והתברר לנו כי יום זה נקבע לחיסול הגטו והעברת רוב התושבים לפלשוב. העמידו אותנו בשורות של חמישה בטור ארוך כדי לעבור סלקציה, לנפות את אלו שנמצאו כשירים לצאת לעבודה במחנה. לפנינו עמדו קציני ס"ס, כל אחד מאתנו היה חייב לפרוס את ידיו. הם בחנו את קומתו של כל אדם ומראה פניו, הסתכלו על הידיים והחליטו, מי שכשר לעבודה במחנה הולך שמאלה, ומי שהופנה ימינה הולך להשמדה, זה היה פסק דין לחיים או למוות. בין הקצינים היו אמון גט, אוטו מאלוטקה, קונדה והאס האחראים על ענייני היהודים בקרקוב. הם כמו ידיהם, ירו והרגו תושבים בגטו שלא מצאו חן בעיניהם, או שגילו אותם מסתתרים.

גירוש מהגטו. מימין החומה וגרמנים צופים על שיירת המגורשים

אני עמדתי עם ילקוט גב, ומעט חפצים אישיים וכונתי שמאלה. יחד עם עוד אנשים הצעידו אותנו ברגל, בלווי משטרה למחנה פלשוב. בגטו השתוללו רוצחי הזונדרקומנדו, ירו ללא הבחנה בעשרות אנשים, במיוחד באלה שלא יצאו מהבתים.

לפני שנעמדתי בתור הסלקציה, רצתי לדירתה של גבי ז'ברקו ואחותי אורה על יד כיכר זגודי, שהיה עוד ריק, ביקשתי מאחותי לשים אודם על השפתיים ולנעול נעליים עם עקב גבוה כדי להיראות יותר מבוגרת מגילה, ולבוא איתי. אך לגבי ז'ברקו קרה אסון ערב לפני כן, היא שברה רגל ולא יכלה לקום ממיטתה. צעקתי עליה שהיא מוכרחה לקום וללכת אם ברצונה להציל את חייה. לקחתי מקל וקשרתי אותו לרגלה של ז'ברקו, עזרתי לה ולאחותי להתלבש, וביקשתי שילכו לתור הסלקציה. אני רצתי קדימה, כי התור עמד והתקצר והן צעדו לאט אחרי. זאת הייתה הפעם האחרונה שראיתי את אחותי.

היסול הגטו והמעבר לפלשוב, מאת פרופ' אלעזר שפריר (המשך)

התבקשנו גם לעשות תיקונים בגדרות, ולמתוח גדרות חדשים בחלקים פנימיים, של המחנה ולהקים צריפים חדשים.

אט, אט התגבשה אצלי ההחלטה לברוח דרך גדרות המחנה יחד עם יחיאל שטיינר. הוא הצליח להעביר הודעה מעורפלת לאנג'יה, שיכול להיות שננסה לברוח באחד הימים. מצב בריאותי היה רע מאוד, הופיעו לי פצעים ומורסות מוגלתיות כנראה מתת תזונה, ונפלו לי שלוש שיניים אחוריות. הייתה לי הרגשה שאני מתדרדר ולא אחזיק מעמד זמן רב. במחנה שלט רעב, היו הרבה מחלות ושלושים. רבים מתים ומתאבדים. בספטמבר 1943, התקבלה הודעה כי מחנה פלשוב ייהפך ממחנה עבודת כפייה, למחנה ריכוז רשמי ממש ונצטרך ללבוש בגדי אסירים, יחרימו כל בגד אחר ויקעקעו מספרים על זרועות האסירים.

צריפים במחנה הריכוז פלשוב

עם רדת הלילה, נפגשתי עם יחיאל במקום שנדברנו, והתחלנו לצעוד אל גדרות התיל. עברנו בין הצריפים שעדיין היו ריקים, ובחלקו זחלנו על הקרקע. גדרות התיל היו במרחק כ-100 מטר מהצריף האחרון. הגענו לגדר הראשונה, הוצאתי את הצבת שלי אולם התברר שהחוטים עבים מאוד ולא אצליח לחתוך אותם בצבת. החוטים היו מרובעים, ולא עגולים בעובי של 3-4 מילימטר כל אחד, ומתוחים ברווחים של 20 סנטימטר. הכנסתי את הצבת לכיסי ונדברתי עם יחיאל שכל אחד ימתח את שני החוטים התחתונים ונשתחל ביניהם. יחיאל מתח את החוטים, ואני ראשון עברתי, אח"כ אני מתחתי בכל כוחי, ויחיאל עבר אחרי. חזרנו לעשות כך בשורה השנייה והשלישית. המעבר נמשך כחצי שעה. כשהיינו בחוץ השעה הייתה בערך, שתיים בלילה.

התחלנו לצעוד לאט, לאט לכיוון בונרקה, אולם הצעידה עוררה רעש כי הקרקע הייתה מכוסה חצץ והשומר במגדל הקרוב התחיל לצעוק "מי שם" ברוסית ובגרמנית. כששמענו את הקריאות התחלנו לרוץ, הוא התחיל לירות בכיוון שלנו, אחד הכדורים פגע בזרועי מעל המרפק, אולם נעצר בעצם. רצנו כקילומטר או שניים לשדה שבו היו ערמות חציר. היינו מאוד עייפים והיה לנו קר מאוד... המשכנו והגענו לקרקוב. **ניצלנו.**

המזון חולק פעם ביום, לפנות ערב והיה ליטר עד ליטר וחצי מרק דליל וחתוכת לחם. מרוב הנוזל ששתינו היינו צריכים לרוץ ללטרניה, פעם או פעמיים בלילה. יחיאל, חברי, עבד במאפייה, ומפעם לפעם היה מצליח להבריח כמה פרוסות לחם, ואני יכולתי ולו לרגע להשביע רעב מתמיד שליווה אותנו. ליחיאל, היה קשר עם אנז'יה שהייתה עוזרת של משפחתו מלפני המלחמה, והיא נהגה לבוא מפעם לפעם, להתקרב לשער המחנה ומבקשת מאחד השוטרים להודיע לאחד מאתנו על נוכחותה. יחיאל או אני היינו ניגשים, אם הדרך הייתה פנויה, ומתראים אתה. לפעמים היא הייתה מגניבה לנו קצת מזון וכסף. מספר פעמים היא אמרה לנו שאם נצליח להימלט היא תמצא לנו אפשרות להתחבא בקרקוב. זאת הייתה אחת הפשרות החשובות בחיי.

המחנה חולק לצריפי גברים ונשים. אחרי גמר העבודה היה מותר לבקר בצריפי הנשים ואפילו לצאת החוצה תחת עינם הפקוחה של הנוכמנים והשוטרים היהודים. בשעה שמונה כולם היו חייבים לחזור לצריפיהם והיציאה החוצה הייתה אסורה. בצריפים הייתה תאורה חלשה מאוד, לא ניתן היה לקרוא דבר, רק למצוא את מקום הדרגש שישנו עליו. המקום שלי היה בדרגש בקומה שלישית. תפקידו של הממונה על הצריף היה "בלוקאלטסטה", שלא יצא לעבודה, היה לספור את הנוכחים ולדווח למשטרה היהודית. הוא היה גם אחראי על הסדר והניקיון. הווכמנים גרו בבניינים מרווחים מלפנים ליד השער, בקרבת בנייני הנהלה, בהם עבדו גם אסירי המחנה. היה גם מחנה אסירים פולניים, מאחורי הצריפים של האסירים היהודים. האזור שלהם היה מופרד ולא היה מגע אתם.

לא היו גירושי השמדה סדירים מן המחנה, פרט לסינון חולים וחלשים, לפי החלטת וועדת פיקוח של קציני ס"ס ורציחות עונשין במסדרים באפלפלאץ. [...] סביב המחנה היו מגדלי שמירה שבהם שמרו ווכמנים (Wachmänner), שהיו רוסים, לטבים ואוקראינים, אנשי עמים לא גרמניים שהיו בשרות ה-ס.ס ולבשו מדים שחורים. המחנה היה מוקף בשלוש שורות של גדר תיל. התחלתי לחקור אפשרויות בריחה, אך לא יכולתי להגיע לידי החלטה. דבר שהרתיע אותי היה, שאם אני אברח ממפעל הנייר שעבדתי בו, יתנקמו ויהרגו את חברי לעבודה.

כצעד ראשון החלטתי להתנדב ליחידה בראקבאו - יחידה של עבודה קשה, ממונה על כל התיקונים, באזורים שונים במחנה, ניקוי בתי השימוש, נגרות, חשמלאות. היתרון בעבודה זאת היה, שעבדו בקבוצות קטנות של 2-3 אנשים אבל העבודה הייתה מפרכת ותחת משטר קשה. לפעמים נשלחנו לגטו לשעבר לשם ריכוז ותיקון רהיטים ומכשירים שונים לפני העברתם לגרמניה, כסעד לקורבנות הפצצות האוויר. כשקבלו אותי לעבודה בבֶּרְקֶנְבָּאוּ, כולם התפלאו שעזבתי את המקום ה"טוב" במפעל הנייר.

היתרון בעבודה בבֶּרְקֶנְבָּאוּ היה, שהכרתי את המחנה היטב והיה לי מושג טוב על מבנהו. הייתה לי גישה לגדרות התייל. פעמיים, שלוש קבלנו הוראה לעלות למגדלי השמירה ולבצע תיקונים, ולמרבה הפלא התיידדתי עם מספר שומרים במגדלים, שהסבירו לי איך פועלות מכונות הירייה, הטווח, וכיוון הירייה שלהם החוצה, ופנימה. הייתה לי גישה לכלי עבודה שונים, מסורים, פטישים, צבתות, מוטות וצינורות ברזל.

"קרקוב" בסרטו של יצחק גוסקינד, 1939

בסרט התיעודי הקצר על קרקוב מופיעים מחוזות זיכרון ואיקונות הממקמות את הצופה בהקשר ההיסטורי הפולני והיהודי של קרקוב כגון: ארמון הוואבל (Wawel), אנדרטת קושצ'ושקו (Kościuszko), אנדרטת מיצקביץ (Mickiewicz) - האחרון מייצג יחס פולני אוהד כלפי יהודי פולין. המשורר הלאומי הרומנטי נזכר בסרט כ"ידיד גדול של היהודים". השוט הבא של כיכר הסוקיניצה (Sukienice), מזכיר את קיומו של "רחוב היהודים" בעיר, עדות לפעילות המסחרית של היהודים בעיר.

הקריינות המאירה את הגעתם של יהודים לקרקוב והתיישבותם בה, בגרסתה העברית, שונה במקצת

יהודים מהלכים ברחובות קז'ימיז', 1934

מהמקור ביידיש המתארך את ההתיישבות היהודית למאה ה-12. בגרסה העברית, נזכרת תמיכת המלכים הפולנית בהתיישבות היהודים (פריווילגיה) וכן פוגרומים שערכו הסוחרים הפולנים במתחריהם היהודים במרוצת השנים, אזכור שאינו קיים במקור ביידיש. האידיליה נפגמת על ידי גירושם של יהודי קרקוב לעיירה הסמוכה קז'ימיש בשלהי המאה ה-15. העיירה צורפה לתחומה המוניציפלי של קרקוב רק במאה ה-19 ונודעה כרובע היהודי בעיר.

המתח שבין הייצוגים הפולניים והיהודיים של קרקוב מנכיח את הקושי שהתמודדו עימו יוצרי הסרט: האם לפסוע בין נקודות המבט הפולנית והיהודית או שמא ליצור נרטיב משולב פולני-יהודי? למרות התמונות הראשונות שבסרט שעיקרן מתמקדות בהיסטוריה הפולנית של העיר, האחים גוסקינד העדיפו כאמור להתמקד בתיעודה של קרקוב היהודית.

הדמויות היהודיות הראשונות שהונצחו ברובע קז'ימיז', הן אורתודוקסיות במובהק, יהודים בלבוס מסורתי. בקריינות המקורית של הסרט, ביידיש, מודגש כי גם הילדים היהודים ניכרים בלבושם ובפאות הלחיים המסורתיות. אולם, בהמשך הסרט ניתן לראות יהודים מזרמים שונים, חרדים, ואף יהודים משתלבים שחזותם מודרנית יותר.

(המשך בעמוד הבא)

כיצד מספרים תולדותיה של עיר? "קרקוב" - אחד מסרטי התעודה שנאספו תחת הכותרת "שש ערים" (מאוחר יותר "חמש ערים") הוא ניסיון לתאר את החיים היהודיים בעיר קרקוב חודשים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. "שש ערים" החל כמיזם של האחים שאול ויצחק גוסקינד, קולנוענים יהודים שפעלו בפולין, התוכנית הראשונה היתה ליצור סרט תיעודי על שש ערים גדולות, שישה מרכזים של חיים יהודיים בשטחי פולין דאז. הערים שנבחרו היו ורשה, וילנה, קרקוב, לבוב, ביאליסטוק ולודז'.

מאחר שהפקת סרט תיעודי היתה יקרה וערכו המסחרי קטן משל סרט עלילתי, מפיקי הסרט קיוו שלמימון הסרט יוכלו להסתייע בלאנדסמאנשאפטים (ארגוני יוצאי קהילות) שפעלו בארצות הברית. ליוצאי קהילות היה עניין בתיעוד מקורותיהם. במקום מסע גיוס כספים בארצות הברית, הוחלט ליצור מספר סרטים קצרים כפיילוט, שישמשו לגיוס כספים לסרטים תיעודיים ממושכים יותר שיופקו בהמשך. האחים טענו כי המנדט לתעד בקולנוע את קהילות היהודיות בפולין ניתן להם מהמנהיג הציוני-רוויזיוניסטי זאב (ולדימיר) ז'בוטינסקי. האחים פגשו את ז'בוטינסקי בעת ביקורו בפולין ב-1936 ואף תיעדו את הטקס הצבאי בו השתתף בסרט שכותרתו "Zlot Brit Hachajal" (כנס ברית החייל). ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה נשלחו הסרטים המוגמרים לניו-יורק, אך נפדו מן הדואר רק בשנת 1942. חומרי הצילום המקוריים לא נמצאו מעולם. הסרט התיעודי על לודז' אבד וטרם נמצא ועל כן אוסף הסרטים התיעודיים קרוי היום "חמש ערים".

לששת הסרטים שצולמו היה מתכונת קבועה מראש: תיעוד נופה של העיר שלוהה בקריינות על תולדותיה של העיר, תיעוד הרחוב היהודי ביום חול ובשבת, צילומים של חברי קהילה היהודית, דמויות אופייניות ולבסוף צילומים של מוסדות יהודיים כגון בתי ספר, ארגוני סעד ואף מפעלים יהודיים. הסרטים מלווים בקריינות ביידיש של אשר לערנער (שגם כתב אותה), אך הופקה גם גרסה עברית מאוחרת בארכיון הסרטים היהודיים ע"ש סטיבן שפילברג.

ייחודם של הסרטים בכך שהם מציגים את החיים היהודיים בפולין על סיפה של השואה, חיים שהיו שלובים בתוך החברה הפולנית. כך שהיהודים היו חלק מהנוף העירוני הפולני. קשה להפריז בחשיבותם התיעודית של הסרטים, כמקור היסטורי-חזותי המנציח את רגעי האחרונים של יהדות פולין. מסיבות אלה, לסרטים פוטנציאל לשימוש חינוכי בפני כל המבקשים ללמוד על תולדותיהן של קהילות היהודיות הגדולות בערי פולין ערב מלחמת העולם השנייה.

הסרטים במתכונת של כתבת דיווח (רפורטאז') המציעה סיור מעין סיור בכל עיר - על אתריה ותושביה. השוט הפותח, המתמקד בארמון הוואבל, על הגבעה המשקיפה על קרקוב, שייך להיסטוריה הפולנית של העיר, לראשיתה של העיר העתיקה בימי הביניים, שקדמה לקיום קהילה היהודית בקרקוב. לאחר מכן, נראית העיר, הומה ושוקקת חיים במרכזה של העיר העתיקה. סביב מגדלי כנסיית מריה הקדושה, ניכרת תכונה רבה של סוחרים ולקוחותיהם ושאר עוברים ושבים.

"קרקוב" בסרטו של יצחק גוסקינד, 1939 (סוף)

יהודים מטיילים ליד הפלאנטי

העוני ניכר בחזיתות הבניינים הישנים ובלבושם הפשוט של התושבים. ניתן גם להבחין כי מלאכה רבה הושקעה בבתי הכנסת, בנייני מגורים וציבור, שגם אם הועם זוהרם, עדיין מלווה אותם הילה של הוד. מבנים אלה מנוגדים למבני הציבור הישנים והמוזנחים, המיושבים על ידי השכבות העניות בקרב היהודים. בתי הכנסת ומבני הציבור מהווים הם מחוזות הזיכרון של קרקוב היהודית. כל אחד מייצג פלג מסוים בקהילה היהודית בעיר - אתרים דתיים: ר' אייזיק שול, בית הכנסת של הרמ"א מהמאה ה-16 ובית הקברות הסמוך לו, הטמפל, קופה-שול, האלטע-שול - בית הכנסת העתיק מן המאה ה-14 וכו'.

אתרים קהילתיים מודרניים מונצחים: בית הקהילה היהודית, בית החולים היהודי, הגימנסיה העברית ובית הספר היסודי, בתי ספר מזרחי, תחכמוני, בית יעקב, אורט, החדרים והישיבות. בשוט אחד ניתן לראות את התלמידים משחקים במגרש בית הספר, עדות לעיסוק הנרחב בספורט בקרב הצעירים היהודים בעיר. אתרים נוספים הם "בית האקדמאים" של קרקוב ששימש כמבנה מעונות, מקום מפגש ולימוד, "בית מגדלי יתומים". על מרבית בניינים אלה הופיעו שלטים בעברית וביידיש, לצד השילוט בשפה הפולנית.

תושבי קרקוב היהודים הונצחו גם באזור הפלאנטי, שדרות העצים הקיימות גם כיום סביב לעיר העתיקה, הצילומים מהווים תיעוד נדיר ורב ערך של שעות הפנאי של התושבים, המטיילים בשעות הצהריים, משוחחים, הצעירים משחקים דמקה וברידג', אחרים מנצלים את הזמן למסחר.

הקריינות מאירה את הדיונים האידיאולוגיים בין הזרמים הפוליטיים השונים בחברה היהודית, שלעיתים חצו בין חברים ובני משפחה. כותרות העיתונים היהודים קוראות לעלייה לארץ ישראל, יש שישעו לקריאה, אחרים יפקדו את התיאטרון היהודי שהציג את "בר כוכבא" של אברהם גאלדפאדן. בין הטיפוסים השונים ניתן למצוא גם את "מנחם מנדל הקרקובאיי" לשלום עליכם המחפש פרנסות מן האוויר, אך פרשנות טיפולוגית זו לוקה בדיכטומיה פשטנית מעט של המציאות, שחוטאת למורכבות חייהם של היהודים על סיפה של המלחמה. הקריינות העברית המאוחרת מאמצת, באופן מובן, נימה נוסטלגית יותר מהטקסט המקורי של אשר לערער.

אסף טל, אתר "יז ושם"

ביקורו של ז'בוטינסקי בקרקוב

אליעזר צוריאל כותב בספרו "בהמיר ארץ ובמוט הרים" על ביקורו של ז'בוטינסקי בקרקוב, לרגל הכינוס העולמי השני של בית"ר, אשר התקיים בעיר ב-6 ביוני 1935. כך מתאר הוא את הביקור:

"נתברנו שלעיר יגיע המנהיג הרביזיוניסטי ולאדימיר ז'בוטינסקי וינאם בקולנוע 'אטלנטיק'. המוני יהודי קרקוב צובאים על פתח הקולנוע מבלי יכולת להיכנס פנימה. בפנים מלא ואין להכניס אפילו סיכה נוספת. ידוע שהחזות שבפיו קשה, אך מה המוצא?"

במרחק מה מקולנוע 'אטלנטיק' נמצא הקסרקטין המרכזי של הצבא הפולני בקרקוב, ועל חזיתו כתובת בלטינית האומרת "אם רצונך בשלום - היכון למלחמה". עצה טובה זו אין בידינו, היהודים, להיעזר בה ואין בה להושיענו.

יהודי קרקוב אינם אדישים. אדרבא, כשהם נקראים להתייצב למחות ולהתריע נגד גזירות המכוונות להצר צעדיהם או למחות על נעילת שערי ארץ-ישראל בפני העלייה, הם מתייצבים בהמוניהם וגודשים את החצר הענקית של בית זיסר, לשמוע דבר מנהיגי הציבור המקומי וגם את קולם של שליחי ארץ-ישראל. הם באים ללא הבדלי השקפה, לבושי בגדי חסידים מחד, וגלויי ראש מאידך. יהודים מכל גווני הקשת וההשתייכות המפלגתית. הם סוגרים את חנויותיהם ובאים. קמים מאחורי מכונות התפירה ושרפרפי סדנאות המלאכה. עומדים בסבלנות ומאזינים לדברים הנישאים מעל המרפסת הפונה לחצר אל עבר הציבור. זו האפשרות היחידה הנותרת להשמיע מחאה ולערער, לזעוק ולהתריע."

הנאום שנשא ז'בוטינסקי באותו אירוע שמו "ב"מכון ז'בוטינסקי" יחד עם התרגום לעברית

קוראים יקרים,

מי שטרם שילם את דמי החבר השנתיים לשנת 2024, בסך 200 ש"ח, מתבקש לעשות זאת בהקדם. הפעילות השוטפת של הארגון מותנית בתשלום דמי חבר ובתרומות שלכם.

דמי חבר ותרומות נא להפקיד בחשבון החדש של ארגון יוצאי קרקוב בישראל בבנק מזרחי-טפחות (בנק 20) סניף 669 חשבון 143564.

הצלה בתקופת קיומו של הגטו

מסתבר שבסלים אלה, מתחת לכביסה המלוכלכת הוחבאו, מדי פעם, ילדים יהודיים שאותם העביר תדאוש ירושינסקי אל מחוץ לחומות הגטו אל המשרד הראשי שהיה ברחוב גזיגוז'צקי (Grzegorzeczki) מספר 32. שם שוחרר הילד ונלקח על ידי הממתנינים לו, בעיקר פולנים.

באחת הנסיעות הללו, באוגוסט 1941, כשהגיע לכיכר זגודי, הוא נעצר על ידי גרמנים, כנראה עקב הלשנה. ירושינסקי נלקח לחקירה והואשם שהסיע הסעה בלתי חוקית של יהודים שהוחבאו ברכב. כמובן שהוא הכחיש את ההאשמות, ואז הוכה בחוזקה על ידי הגרמני החוקר, נפל ארצה, ו"זכה" לבעיטות ממגפי ה-ס.ס. למזלו לא נמצאו באותו יום אנשים נוספים ברכב, שכן ככל הנראה עובדי סניף המכבסה הוזהרו מראש על הבגידה.

כתוצאה מהמכות שקיבל נזקק לטיפול רפואי ואחרי החלמתו עזב את העבודה. האם מישהו זוכר את האיש ומעשיו?

<https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,14094958.fotozagadki-z-nac-w-poszukiwaniu->

האם נצליח למצוא את צאצאיו של מי שחייב את חייו לתדאוש ירושינסקי (Tadeusz Jarosinski)? אותו תדאוש אשר בימי קיומו של הגטו עבד במכבסה בפנינת רחוב לימנובסקיגו וקרקוסה?

בעיתון ויבורציה של קרקוב התפרסם, בשנת 2013, מאמר על רשת המכבסות של פרנציזשק בנבנק "Pralni, farbiarni i plisowni Franciszka Bębenka" אשר פעלה בפולין לפני המלחמה. במאמר מתפרסמים, בין היתר, גם מעשיו המופלאים של אחד העובדים בסניף המכבסה, תדאוש ירושינסקי.

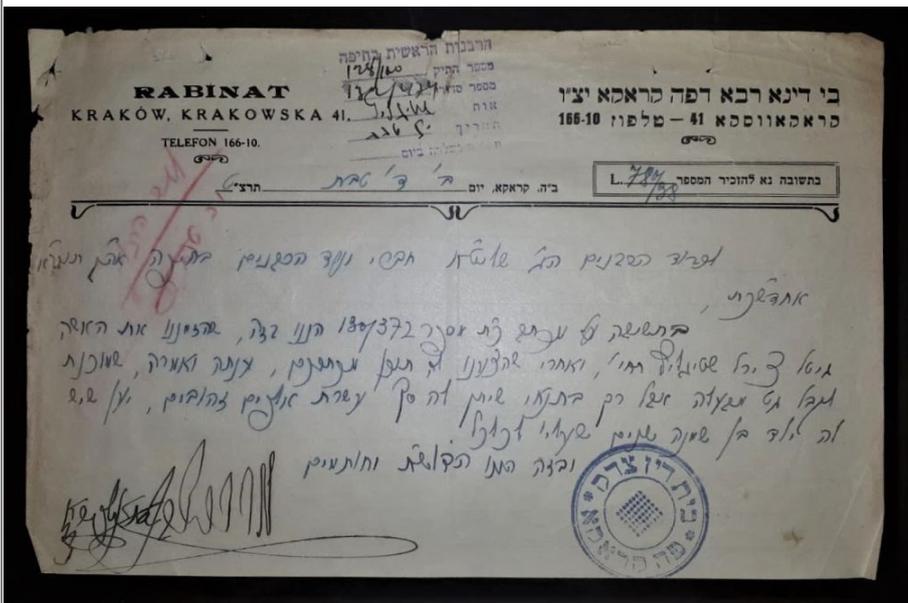
מעט מאוד ידוע על חייו של ירושינסקי, שנפטר בקרקוב בשנת 2003. בזמן המלחמה הוא עבד כנהג משלוחים בין סניפי המכבסה ובזמן המלחמה היה פעיל במחתרת ובצבא "ארמיה קריובה". כנהג היה מגיע כמעט מידי יום, דרך השער בכיכר זגודי (היום כיכר גיבורי הגטו) אל סניף המכבסה שבגטו. הוא היה מצוייד בכרטיס כניסה, ולאחר בדיקה בכניסה היה נוסע למכבסה. שם היה פורק את הסלים עם הכביסה הנקייה ומעמיס את סלי הכביסה המלוכלכת על מנת להביא למכבסה הראשית.

בית צדק בקרקוב

מחלוקות בין בני זוג היו מאז ומעולם. גם בקרקוב.

בית דין לצדק בקרקוב, שמקום מושבו היה ברחוב קרקובסקה 41 שהיה בית הקהילה היהודית, כתב אל וועד הרבנים בחיפה, ביום ד' בטבת תרצ"ט (26.12.1938) כי:

"הזמינו את האשה גיטל צירל שטיגליץ תחי', ואחרי שהצענו לה תוכן המכתבים, ענתה ואמרה שמוכנה לקבל גט מבעלה אבל רק בתנאי שיתן לה סך עשרת אלפים זהובים, יען שיש לה ילד בן שמונה שנים שעליה לכלכל."

תקנות חדשות של חסידי גור בקרקוב

בעתון "המצפה" מ-15.9.1909 במדור "מכתבים מרחבי המדינה" מתפרסמות תקנות חדשות של חסידי גור בקרקוב.

בין התקנות החדשות:

- * אסור לנערות לבקר בתי ספר ציבוריים שבהם יש יותר משבע כיתות;
- * אסור לדבר פולנית בשבת;
- * אסור ללכת לתיאטרון;
- * אסור ללמוד לשון הקודש;
- * אסור לבחור לקרוא בעתונים;

- * אסור לחבוש צווארון קשה על הצוואר;
- * ילד מבן חמש שנים ומעלה ילבש בכשה ארוכה...

והכותב מוסיף עוד:

- ♦ "אילו הייתי אני באותו מעמד הייתי יועצם להוסיף עוד גזירה על הבטלה.
- ♦ אם לא ילמדו הבחורים לה"ק (לשון הקודש) ולא יקראו בעתונים, אלא ילכו בטל, יצאו לתרבות רעה בלי עתונים ובלי ספרי לה"ק.
- ♦ אם לא תבקרנה הבתולות את התיאטר ואת הגמנוזיום, אלא תלכנה בטל, אז תקראנה רומנים ותשוחחנה שיחות בטלות ותצאנה לתרבות רעה בלי התיאטר.

החזן רבי יוסלה מנדלבוים מקרקוב

מוכרים לו. היה זה יוסל מנדלבוים חסיד בובוב, חזן בקרקוב ומגדולי החזנים בעולם.

שנים אחר כך היה אחי נפתלי בביקור בברוקלין אצל הרבי מבובוב באותה תקופה, רבי שלמה הלברשטאם זצ"ל. במהלך הערב שוחח האדמו"ר עם אחי, ובין השאר סיפר לו נפתלי על יוסל מנדלבוים ששר את "מקדש מלך" בליל-שבת במחנה העבודה בצ'ינסטוחובה, ובכך תרם, בלי דעת, תרומה גדולה לחיותנו הרוחנית. הוא החזיר אותנו לחיק המשפחה גם בתנאים הקודרים שבהם היינו שרויים אז, "חבל שעקבותיו אבדו בבוכנוואלד", חזר נפתלי וביכה אותו.

הרבי לחש לאחד הגבאים משהו באוזנו, וזה הופיע כעבור דקות אחדות, כשהוא אוחז בזרועו של יהודי נמוך-קומה בעל זקן לבן, מרשים. "הנה יוסל מנדלבוים!" אמר הרבי, וביקש מן הזקן שלפניו, שהיה אז בן יותר מ-80 שנה, לשר את "מקדש מלך". למרות ארבעים השנה שחלפו והקומה ששחה לא נשתנה קולו של יוסל מנדלבוים ונותר צלול וחזק כשהיה, ובשעה ששר את "קומי צאי מתוך ההפיכה" לא את חסידי הרבי מברוקלין ראה נפתלי לנגד עיניו, אלא את החלכאים והנדכאים שישבו על האדמה הלחה והקרה בצריף שבצ'ינסטוחובה בליל-שבת אחד של שלהי נובמבר 1944.

תודה לברוך אלימלך גריפל

שהביא את סיפורו של הרב מאיר ישראל לאו

ברחוב אגניישקי מספר 5 שכן בית התפילה של "מיכאל ציפרס" שנוסד בשנת 1862. בית תפילה זה נחשב לאחד המפוארים בעיר וקהל המתפללים בו נמנה עם אמידי הקהילה.

בסוף שנות העשרים של המאה הקודמת, הועסק ר' יוסלה מנדלבוים כחזן ראשי של בית התפילה. ר' יוסלה היה אברך צעיר, בתחלת שנות השלושים לחייו, בעל הופעה נאה, חסיד בובוב ותפילתו נשאה אופי חסידי מובהק. הוא היה מרבה בניגונים חסידיים בנוסח צאנז ומודז'יץ, שהלמו להפליא את קול הטנור הלירי הרך שלו ותפילתו היתה מלאת מתיקות בה קנה לעצמו קהל אוהדים רב, בעיקר בחוגים החסידיים שבעיר. מעריציו היו נוהרים לבית המדרש במיוחד בלילות חג, כאשר היה מתפלל בלוויה של מקהלת נערים, והיו ממלאים את אולם התפילה מפה לפה.

על נפלאותיו של ר' יוסלה מנדלבוים סיפר הרב מאיר לאו: "בלילה הראשון שלנו במחנה העבודה בצ'ינסטוחובה, שמעתי לראשונה את שירת "לכה דודי" מפיו של יוסל מנדלבוים. היה זה ליל-שבת. נפתלי שכב לצדי, מנסה לחמם אותי מקרירותה של האדמה הטחובה, כשלפתע שמע צליל של נעימות חסידיות שהכיר מקרקוב, עיר הולדתו. נרגש כולו מניחוח הילדות שפשט לפתע סביבו, זכר לימים כה אחרים וכה רחוקים... נפתלי זחל על אדמת הצריף לכיוון הקול השר. השיר והניגון היו

הגדה לפסח בנוסח ה"בונד"

בית המכירות הפומביות "קדם" הציע למכירה הגדה של פסח "בנוסח סוציאליסטי" מאוסף משפחת גרוס.

ההגדה הודפסה בבית הדפוס של בנימין גייצהאלס, בפודגוז'יה, בשנת 1919. כותרתה "הגדה של פסח, מיט א סאציאליסטישען נוסח. קראקוב-פודגורז'ה, הוצאת "דער סאציאלדעמאקראָט".

הטקסט הוא פרודיה יידית על ההגדה של פסח עם פרשנות סוציאליסטית. הדמויות לקוחות

מעולם העיירה היהודית: ר' שמואל הוא בעל בית חרושת, ר' מאיר - בנקאי, ר' זרח - מלווה בריבית ור' טורדיס הוא רב. הסוגיות עמן הם מתמודדים הן סוגיות סוציאליסטיות, וכך גם הפרשנות לסיפור הפסח ויציאת מצרים.

על פי ההקדמה הקצרה המופיעה בתחילת החוברת, ההגדה ראתה אור לראשונה בקרקוב, בשנת 1900, על ידי הבונד. מהדורה נוספת ראתה אור בארצות הברית בשנת 1910.

בצער רב נפרדנו מחברנו

אריה גלר ז"ל

בן חנה ומיכאל

וכואבים את לכתו יחד עם המשפחה

אבלים על פטירתה של חברתנו

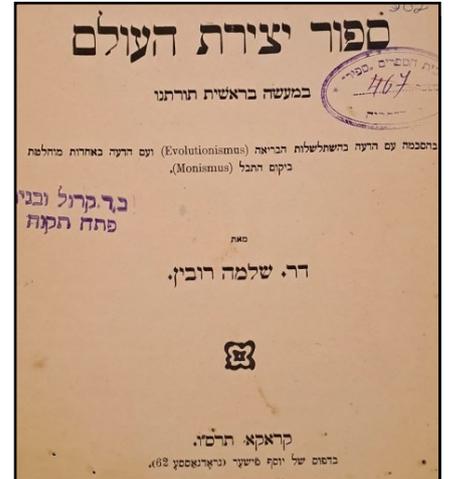
עליזה (לוסי) אבנון ז"ל

לבית לושנובסקי

ומשתתפים בצער המשפחה

ד"ר שלמה רובין וספריו

ד"ר שלמה רובין (דולנינה, 3 באפריל 1823-קרקוב, 1 בינואר 1910) היה מראשי תנועת ההשכלה בגליציה, סופר עברי פורה ומתרגם לעברית של ספרי מדע פופולרי רבים, ספרי הגות וספרים קלאסיים.

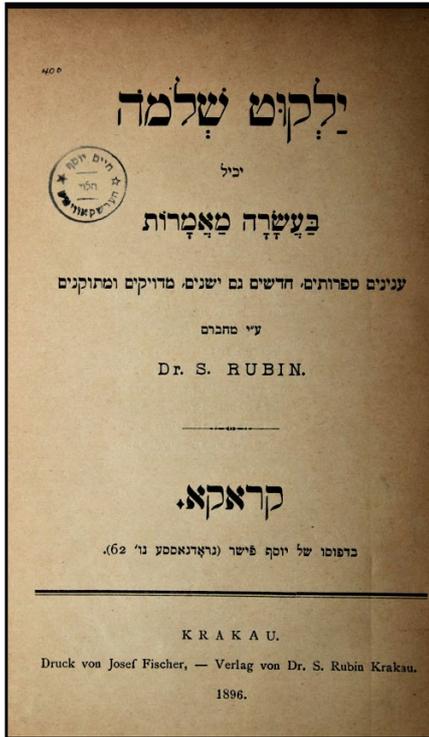
רובין סבר, בדומה למשכילים אחרים בני דורו, שאמונותיהם של חז"ל היו רציונליות, ושהן תואמות לידיעות שהמדע השיג בזמנם. את דעתו זו פרסם והוכיח בכמה מספריו, שבהם הוא טוען שחז"ל ידעו ידיעות מדעיות רבות, ואף תגליות מאוחרות כבר היו ידועות להם.

בנוסף, כמעריך של הפנתאיזם של ברוך שפינוזה ושל משנתו הפילוסופית של שפינוזה בכלל, סבר רובין שאף אמונותיהם של חז"ל עולות בקנה אחד עם עמדות אלו. את דעתו זו הביע רובין בספרים שונים, והתפלמס בה עם שד"ל במאמר מיוחד בשם "תשובה ניצחת", בו הוא טוען ש"ספרי אחינו הפילוסוף ברוך די שפינוזה ז"ל בנויים על יסודי חכמת ותורת עמינו, כעדות כל חכמי ישראל והאומות". על תורת הקבלה סבר רובין, שהיא הובאה לארץ ישראל מהודו על ידי חיילי צבאו של אלכסנדר מוקדון בתקופת בית שני.

עמדותיו אלו נתקלו בהתנגדות, הן מצד רבים מחוגי המשכילים, ובעיקר מצד האורתודוקסים, שהתנגדו למגמת השוואת אמונות היסוד של היהדות לדעות המקובלות על ידם כפסולות.

רובין נמנה בין חברי תנועת חיבת ציון מיסודו של הרב צבי הירש קלישר, ושימש כגבאי החברה בווינה.

ספרו "ילקוט שלמה יכיל כעשרה מאמרות ענינים ספרותיים, חדשים גם ישנים, מדויקים ומתוקנים" הודפס בקראקא בשנת 1896 בבית

הדפוס של יוסף פישער שברחוב גרודצקה 62.

גם ספרו "סיפור יצירת העולם. במעשה בראשית תורתנו בהסכמה עם הדעה בהשתלשלות הבריאה ועם הדעה כאחדות מוחלטת ביקום התבל" הודפס בדפוס יוסף פישער בשנת תרס"ו (1906).

גורלם של ספרים יהודים בתקופת הכיבוש הגרמני

כרכים, ספריית מ. שור מנתה כ-3,000 כרכים ואוסף ספריית "עזרא" מנה כ-3,900 כרכים. כמו כן הוברחו אוספים קטנים מהגטו ואוחסנו באוניברסיטה היגלונית.

השרדותם של ספרים מספריית "עזרא" היא יוצאת דופן שכן כ-70% מהספרים היהודים בפולין אבדו או נהרסו במהלך המלחמה. ידוע שלפחות 414 ספרים מספריית "עזרא" הועברו לגרמניה ונמצא בספריות ציבוריות או פרטיות שם.

כיום אפשר למצוא חלק מהספרים שנמצאו גם בספריית המכון ההיסטורי היהודי בוורשה, בספרייה הלאומית, בספריית האוניברסיטה היגלונית, בספריית המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה היגלונית וכ-200 עותקים של ספרים שמורים במוזיאון ההיסטורי של העיר קרקוב ובמוזיאון בבית הכנסת ה"ישן". עותקים בודדים של ספרים נמצאים גם באוספים של אספנים פרטיים.

על פי מאמרה של Monika Biesaga שהתפרסם בכרך מספר 35 של Krzysztofory בהוצאת מוזיאון קרקוב

לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה החרומו הגרמנים אוספי ספרים רבים מהיהודים, וביניהם הוחרם גם אוסף הספרים שהיה בספרייה היהודית "עזרא" בקרקוב, ספרייה נוסדה בשלהי המאה ה-19 ואשר מקום מושבה, מתחילת המאה ה-20, היה בקומת הקרקע אשר בבניין הקהילה היהודית ברחוב קרקובסקה 41 פינת רחוב סקבינסקה 2. לפני המלחמה הוערך מספר הספרים בספרייה בכ-6,000 פריטים.

בנובמבר 1942 הכינה "המחלקה המזרחית" של המכון הגרמני דו"ח מיוחד לגבי האוספים היהודיים השונים שהופקדו ב"ספריית המדינה בקרקוב" אשר באוניברסיטה היגלונית. הדו"ח קבע כי ניתן לסווג את רוב הספרים כ"ספרות עברית, ספרות דתית, ומעט ספרות של סופרים ציונים וידישאים".

עקב האחסון הלא נאות הרי ספרים רבים, במיוחד כריכותיהם, נפגעו לפני שהגיעו ל"ספריית המדינה". על פי הדוח מנתה הספרייה של הרב ד"ר ש. שמלק כ-800

